

АНОТАЦІЯ

Вайноренє І. П. Когнітивно-семантична експлікація каузальної домінанти *ЕФЕКТ* в англійській та українській мовах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2020.

Зміст анотації

У дисертації *розроблено* новий когнітивно-семантичний підхід для дослідження синтаксичної експлікації каузальної домінанти *EFFECT / ЕФЕКТ* в англо- та українськомовних текстах професійного спрямування з подальшою верифікацією у корпусах текстів. *Уточнено* визначення терміна ‘експлікація’ у його когнітивно-семантичному розумінні (на тлі таких суміжних термінів, як *реалізація, репрезентація, об’єктивізація і вербалізація*) для характеристики синтаксичного концепту (СК) КАУЗАЛЬНІСТЬ у цілому, а також пропозиційно-змістового наповнення та моделювання структурних схем каузальної домінанти (КД) *EFFECT / ЕФЕКТ* як складової каузального комплексу (КК) в англо- та українськомовних текстах психологічного та економічного спрямування. *Залучено* корпусний інструментарій для вивчення когнітивно-семантичної експлікації атрибутивних колокацій із ключовими лексемами *effect, result і consequence, ефект, результат і наслідок* у корпусах текстів. *Визначено* відмінні прототипи КД *EFFECT / ЕФЕКТ* у кожній із досліджуваних мов.

Запропоновано розуміння КД як конститuenta КК – ментально-логічного конструкту, що перебуває в одній із п’ятьох бінем й реалізується в мовленні у вигляді експліцитної або імпліцитної складової каузальної ситуації, виконуючи роль антецедента або консеквента каузації. *Установлено*, що КД *EFFECT / ЕФЕКТ* є однією з 10 домінант КК, які утворюють бінеми: причина – ефект, підстава – висновок, умова – результат, допуст – наслідок,

мета – засіб і реалізують певний фрагмент каузальної ситуації за допомогою мовних засобів через експлікацію одного з варіантів СК КАУЗАЛЬНІСТЬ.

Послідовно реалізовано методологічні етапи виконання лексикографічної експлікації базових номінацій *effect* і *ефект* у двох мовах для подальшої їх когнітивно-синтаксичної експлікації в КД *EFFECT* / *ЕФЕКТ* у текстах психологічного та економічного спрямування і когнітивно-семантичної – в корпусах текстів.

Установлено факт запозичення з латини базових номінацій *effect* та *ефект* на позначення КД *EFFECT* / *ЕФЕКТ* в обох мовах (тотожна форма: лат. префікс *ex, ē, ec-* ('з, віддалений, далеко') < PIt. **ez, *eks* ('з') < PIE **h₁egh, *h₁eghs* ('з') + лат. дієслово *facere* (*faciō* 'робити') < PIt. **fak-i, *fek / *fak* ('зробити, зробив') < PIE **d^heh₁-* ('зробив'); **d^hh₁-k-* ('робити'), **d^hh₁-k-i*), які мають індоєвропейську спільну основу, що збережена в мовній свідомості англійців та українців як їхні спільні архетипні уявлення про це поняття у вигляді архісеми 'віддалена дія того, що було зроблено'.

На основі дефініційного та компонентного аналізу виявлено найближчі синоніми-вербалізатори лексем *effect* і *ефект*: *result, результат, consequence, наслідок*. Обґрунтовано частиномовний потенціал аналізованих лексичних одиниць: лексеми *effect* і *result* в англійській мові мають синкретичну природу (здатні функціонувати як іменники та як дієслова), тимчасом вербалізатор *consequence* – лише субстантивну (може вживатися лише як іменник). В українській мові лексичні одиниці *ефект, результат* є абстрактними іменниками, тимчасом лексема *наслідок* може втрачати свою субстантивну природу і виступати в ролі прислівника у разі додавання префікса *в-* або ж взагалі бути прийменником.

Доведено, що базові лексеми *effect / ефект* можуть утворювати мінімальні одиниці словникового запасу в англійській та українській мовах. На матеріалі словників колокацій в англійській та українській мовах з лексемами *effect* та *ефект* було виявлено п'ять (5) лівобічних типів колокацій в обох мовах, із яких найчастотнішим виявився тип колокації [Attr +

$N_{\text{effect/ефект}}$], змістове наповнення атрибутивного компонента якої обрано за *tertium comparationis* для вивчення когнітивно-семантичної експлікації, тобто визначення типів ефекту у корпусах текстів для кожної із мов.

В англомовних текстах *психологічного* спрямування за результатами аналізу пропозиційно-змістової та формальної експлікації КД *EFFECT* СКК було виділено **155** каузальних семем і **18** структурних схем. В українськомовних з експлікацією КД *ЕФЕКТ* – **26** каузальних семем та **11** структурних схем відповідно. На основі цих даних було встановлено **32** варіанти СКК:

9 спільних для обох мов варіантів: СК отримання, СК демонстрування, СК вивчення / контролювання, СК спричинення / викликання / продукування, СК застосування, СК пов'язування, СК впливу, СК наявності ефекту, СК здійснення,

19 характерних для англійської мови: СК блокування, СК змінювання, СК зумовлення, СК оцінювання, СК викриття, СК виявлення, СК обізнаності, СК запобігання, СК розподілу, СК найменування, СК відповідності, СК включення, СК опрацювання, СК концентрування, СК нехтування, СК виправлення, СК підтвердження, СК проголошення, СК зазнавання та

4 – для української мови: СК очікування, СК спрямовування, СК врахування, СК збереження.

В англомовних текстах *економічного* спрямування в результаті аналізу пропозиційно-змістової та формальної експлікації КД *EFFECT* СКК було виявлено **312** каузальних семем і **28** структурних схем. В українськомовних з експлікацією КД *ЕФЕКТ* – **108** каузальних семем і **18** структурних схем відповідно, на основі чого ідентифіковано **36** варіантів СКК, що експлікують аналізовану домінанту в англійській та українській мовах, а саме:

30 спільних для обох мов варіантів: СК отримання, СК блокування, СК змінювання, СК зумовлення, СК демонстрування, СК оцінювання, СК викриття, СК вивчення / контролювання, СК спричинення / викликання / продукування, СК виявлення, СК запобігання, СК застосування,

СК найменування, СК пов'язування, СК включення, СК впливу, СК опрацювання, СК наявності ефекту, СК здійснення, СК виправлення, СК проголошення, СК зазнавання, СК очікування, СК спрямовування, СК врахування, СК повторного продукування, СК нав'язування (навмисного здійснення), СК відтворення, СК доповнення, СК забезпечення,

5 характерних для англійської мови: СК обізнаності, СК концентрування уваги, СК нехтування, СК підтвердження, СК збереження та

1 – для української мови: СК відповідності.

Експліковані когнітивно-синтаксичні конструкти демонструють значну перевагу кількості типових пропозицій і структурних схем, встановлених для каузальної домінанти *EFFECT* / *ЕФЕКТ* у текстах психологічного та економічного спрямування, порівняно з попередніми даними, отриманими на матеріалі лексикографічних джерел. Це свідчить про доцільність застосування розробленого методологічного алгоритму для вивчення експлікації окремих каузальних домінант у професійному мовленні, де мовленнєва активність потребує більш глибоких знань спеціальних предметів, а відтак, уживання більшої кількості синонімів (чим надзвичайно багата англійська мова). Це також підтверджує необхідність вивчення когнітивно-семантичної експлікації інших домінант в різних мовах світу, що сприятиме розкриттю специфіки концептуалізації, категоризації й сегментації дійсності представниками різних лінгвокультур, зокрема й фрагментів професійних картин світу.

Верифікація типів ефекту (25) в роботі здійснювалася на базі лівобічних атрибутивних колокацій з лексемами *effect*, *result* і *consequence*, вилучених з BNC, і з лексемами *ефект*, *результат* і *наслідок* – з Корпусу української мови *Mova.info*, а саме: за вказівкою на певну сферу людської діяльності / галузь; за вказівкою на узагальненість; за вказівкою на спрямованість; за вказівкою на результативність; за різновидом впливу; за ступенем впливу; за ступенем означеності; за ступенем достовірності; за ступенем залучення; за тривалістю; за ступенем сприйняття; за вказівкою на джерело;

за розміром; за ступенем значущості; за різновидом локації; за ступенем необхідності; за типом оцінки (позитивна / негативна); за ступенем очікування / передбачуваності; за ступенем контрольованості; за ступенем посередництва; за порядком слідування; за ступенем можливості; за частотністю; за вказівкою на стадію розвитку; за приналежністю.

При цьому в англійській мові з лексемами *effect* і *result* визначено по 25 типів, а з лексемою *consequence* – 22 типи (типи ефекту: за ступенем достовірності, за вказівкою на джерело і за приналежністю не зафіксовані).

В українській мові для всіх трьох лексем *ефект*, *результат* і *наслідок* універсальними є 10 типів: за вказівкою на спрямованість; за вказівкою на результативність; за ступенем означеності; за ступенем значущості; за типом оцінки (позитивна / негативна); за ступенем очікування / передбачуваності; за порядком слідування; за ступенем можливості; за частотністю; за приналежністю. Для лексем *результат* і *наслідок* відсутній тип за різновидом локації, для лексеми *наслідок* не зафіксовано ще 6 типів: за різновидом впливу, за ступенем впливу, за ступенем достовірності, за тривалістю, за ступенем сприйняття, за розміром.

В англійській мові найчастотнішими колокаціями є сполучення з лексемою *effect* – 68,16 %, а в українській мові – з лексемою *результат* – 64,84 %, що акцентує саме на результативності наслідків.

Прототипними для англійської мови за результатами корпусного дослідження є типи ефекту: за типом оцінки (позитивна / негативна) – 13,49 %, за вказівкою на результативність – 12,83 %, за ступенем значущості – 9,71 %. Поодинокі випадки характерні для типів ефекту: за приналежністю – 0,05 %, за вказівкою на джерело – 0,39 % і за ступенем достовірності – 0,44 %.

Прототипними для української мови є типи ефекту: за типом оцінки (позитивна / негативна) – 21,72 %, за ступенем означеності – 12,57 %, за вказівкою на результативність – 11,69 %. Поодинокі випадки характерні для типів ефекту: за різновидом локації – 0,08 %, за ступенем достовірності

– 0,32 % і за ступенем контрольованості – 0,39 %.

У результаті зроблено висновок, що для англійців, як і для українців однаково важливою є безпосередньо оцінка ефекту та його результативності. Англійці також більше звертають увагу на ступінь значущості ефекту, а для українців, у свою чергу, більшої ваги набуває ступінь його (ефекту) означеності. Такі результати свідчать про трансформацію уявлень сучасних англійців і українців про таке поняття, як ефект порівняно з архетипним ядром КД *EFFECT* / *ЕФЕКТ*, яку становить спільна архісема ‘віддалена дія того, що було зроблено’.

У перспективі плануємо залучити до дослідження інші мови з метою визначення ступеня відображення каузального фрагмента дійсності в картині світу їх носіїв, зокрема й у національних корпусах мов.

Ключові слова: когнітивно-семантична експлікація, каузальна домінанта, синтаксичний концепт, когнітивно-синтаксична експлікація, пропозиційно-змістова експлікація, каузальна семема, формальна експлікація, структурна схема, атрибутивні колокації, типи ефекту.

ABSTRACT

Vainorenje I. P. Cognitive and Semantic Explication of Causal Dominant *EFFECT* in English and Ukrainian. – Qualifying Academic Paper. Manuscript.

Thesis for the degree of higher education of Doctor of Philosophy, Specialty 035 Philology. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2020.

Abstract content

This thesis offers a new cognitive and semantic approach to studying the syntactic explication of the causal dominant *EFFECT* / *EΦEKT* in English and Ukrainian professional texts with its further verification in corpora of texts. The term *explication* is differentiated in its cognitive and semantic meaning from such cognate terms as *realization*, *representation*, *objectivization*, and *verbalization* with the aim to characterize the syntactic complex (SC) of CAUSALITY in general. It also facilitates establishing the propositional and content components and modelling structural schemes of the causal dominant (CD) *EFFECT* / *EΦEKT* as a constituent of the causal complex (CC) in the English and Ukrainian texts on Psychology and Economics. The application of the corpus approach made it possible to determine cognitive and semantic explication of attributive collocations with such key lexemes as *effect*, *result*, *consequence*, *ефект*, *результат*, and *наслідок* in corpora of texts. Diverse prototypes of CD *EFFECT* / *EΦEKT* are defined in both languages under study.

In the thesis CD is interpreted as one of the constituents of CC (the latter being a mental and logical construct), that is a component of one of its (CC's) five binemas. CD is realized in speech as an explicit or implicit part of the causal situation, acting as an antecedent of causation or as its consequent. Thus, it is established that CD *EFFECT* / *EΦEKT* is one of the ten dominants of the CC, that form five (mentioned above) binemas: cause – effect, reason – conclusion, condition – result, concession – consequence, purpose – means, and reflect the discrete causal fragment of reality by means of language through objectification of one of the variants of SC of CAUSALITY.

Following logically developed methodological stages, the cognitive and syntactic explication of CD *EFFECT* / *EΦEKT* in psychological and economic texts, and its cognitive and semantic explication in corpora of texts is preceded by the lexicographic explication studying of its key nominations *effect* and *ефект* in two languages (English and Ukrainian).

Interpretation of etymological analysis results confirms common Proto-Indo-European origin of lexemes *effect* and *ефект* denoting CD *EFFECT* / *EΦEKT* in both languages under study (the same etymon: Lat. prefix *ex*, *ē*, *ec-* ('from, remote, at a distance') < PIt. **ez*, **eks* ('from') < PIE **h₁leg_h*, **h₁leg_{hs}* ('from') + Lat. verb *facere* (*faciō* 'to do') < PIt. **fak-i*, **fek* / **fak* ('to have done, done') < PIE **dheh₁-* ('done'); **dhh₁-k-* ('to do'), **dhh₁-k-i*), as well as similarity of archetypical images of effect in consciousness of the English and Ukrainians in most general plane: 'a remote action of what was done'.

The employment of definitional and componential analysis made it possible to reveal the closest to *effect* and *ефект* synonymous lexical units: *result*, *consequence*, *результат*, and *наслідок*. Combined with the results of etymological analysis, the data of definitional and componential analysis also contributed to the part of speech identification of the analysed lexemes: the English words *effect* and *result* are of syncretic nature (they can function both as nouns and as verbs), but *consequence* has a substantive nature (it can only be used as a noun). The Ukrainian lexical units *ефект* and *результат* are abstract nouns. The lexeme *наслідок* is also a noun but it can function as an adverb or even a preposition in case of the prefix *в-* addition.

The key lexemes *effect* and *ефект* are proven to constitute the minimal units of English and Ukrainian vocabulary. There are identified five (5) left-hand types of collocations with *effect* and *ефект* in both languages. The most frequent type of collocation has appeared to be the following – [Attr + N_{effect/ ефект}]. The meaning of the attributive component of the latter collocation type served as *tertium comparationis* to study the cognitive and semantic explication of CD *EFFECT* /

EΦEKT, that is to establish the types of effect based on the texts from the English and Ukrainian corpora.

In the English-language *psychological* texts, based on the analysis of the propositional and content and structural explication of CD *EFFEKT* of CC of CAUSALITY, there were revealed **155** causal sememes and **18** structural schemes. In the Ukrainian-language *psychological* texts the corresponding properties were **26** causal sememes and **11** structural schemes for CD *EΦEKT*. These data enabled the identification of **32** variants of CC of CAUSALITY, among which:

9 common variants for both languages: SC of receipt, SC of demonstration, SC of study / control, SC of causing / evocation / production, SC of application, SC of binding, SC of influence, SC of effect presence, SC of implementation,

19 specific variants for English: SC of blocking, SC of change, SC of conditioning, SC of evaluation, SC of exposure, SC of detection, SC of awareness, SC of prevention, SC of distribution, SC of naming, SC of compliance, SC of inclusion, SC of processing, SC of concentration, SC of neglect, SC of correction, SC of confirmation, SC of proclamation, SC of experience, and

4 specific variants for the Ukrainian language: SC of expectation, SC of direction, SC of consideration, SC of preservation.

In the English-language *economic* texts, as a result of the analysis of the propositional and content and structural explication of CD *EFFEKT* of CC of CAUSALITY, there were revealed **312** causal sememes and **28** structural schemes. In the Ukrainian-language *economic* texts the corresponding properties were **108** causal sememes and **18** structural schemes for CD *EΦEKT*. Such data made it possible to identify **36** variants of CC of CAUSALITY, which objectify the analysed dominant in English and Ukrainian, namely:

30 common variants for both languages: SC of receipt, SC of blocking, SC of change, SC of conditioning, SC of demonstration, SC of evaluation, SC of exposure, SC of study / control, SC causing / evocation / production, SC of detection, SC of prevention, SC of application, SC of naming, SC of binding,

SC of inclusion, SC of impact, SC of processing, SC of effect presence, SC of implementation, SC of correction, SC of proclamation, SC of experience, SC of expectation, SC of direction, SC of consideration, SC of reproduction, SC of imposition (intentional implementation), SC of representation, SC of supplement, SC of provision,

5 specific variants for the English language: SC of awareness, SC of concentration, SC of neglect, SC of confirmation, SC of preservation, and

1 specific variant for the Ukrainian language – SC of compliance.

The explicated cognitive and syntactic constructs demonstrate a significant prevalence in number of typical propositions and structural schemes revealed for the causal dominant *EFFECT / EΦEKT* in psychological and economic texts, contrary to the preceding data obtained on the data from lexicographic sources. This indicates the feasibility of using the developed methodological algorithm to study the explication of separate causal dominants in professional texts, where speech activity requires a deeper knowledge of special subject matters, and as a result the use of more synonyms (English is extremely rich in). It also confirms the need to study the cognitive and semantic explication of various dominants, objectified in different languages of the world, which in turn will help to reveal the specifics of conceptualization, categorization and, accordingly, segmentation of reality by representatives of different linguocultures, including fragments of the professional worldviews.

The verification of types of effect (25) in the work was carried out based on left-hand attributive collocations with entries *effect, result, and consequence* in BNC, and with entries *ефект, результат, and наслідок* in the Ukrainian language corpus Mova.info. The established types are the following: *indicating a certain sphere of human activity / industry; indicating generalization; indicating direction; indicating effectiveness; by type of influence; by degree of influence; by degree of definiteness; by degree of reliability; by the degree of involvement; by duration; by degree of perception; indicating the source; by size; by degree of significance; by type of location; by degree of necessity; by type of assessment (positive /*

negative); *by degree of expectation / predictability*; *by degree of control*; *by degree of mediation*; *by sequence*; *by degree of possibility*; *by frequency*; *indicating a stage of development*; *by affiliation*.

In general, in English there are 25 types of effect revealed for two lexical units *effect* and *result*, and 22 types – for the lexeme *consequence* (such types as *by degree of reliability*, *indicating the source*, and *by affiliation* are not fixed).

In the Ukrainian language for all three lexemes *ефект*, *результат*, and *наслідок* there are 10 universal types: *indicating direction*; *indicating effectiveness*; *by degree of definiteness*; *by degree of significance*; *by type of assessment (positive / negative)*; *by degree of expectation / predictability*; *by sequence*; *by degree of possibility*; *by frequency*; *by affiliation*. For the lexical units *результат* and *наслідок* there is no type *by type of location*, for the lexeme *наслідок* 6 more types are absent: *by type of influence*, *by degree of influence*, *by degree of reliability*, *by duration*, *by degree of perception*, *by size*.

In English, the most frequent collocations are combinations with the lexeme *effect*, their number makes 68.16%. In Ukrainian the most frequent ones are with the lexical unit *result* – 64.84%, which emphasizes the effectiveness of the consequences.

Prototypical for the English language, according to the results of our corpus study, are such types of effect as *by type of assessment (positive / negative)* – 13.49%, *indicating effectiveness* – 12.83%, *by degree of significance* – 9.71%. The least common types are *by affiliation* – 0.05%, *indicating the source* – 0.39%, and *by degree of reliability* – 0.44%.

Prototypical for the Ukrainian language are *by type of assessment (positive / negative)* – 21.72%, *by degree of definiteness* – 12.57%, *indicating effectiveness* – 11.69%. The least common types are *by type of location* – 0.08%, *by degree of reliability* – 0.32%, and *by degree of control* – 0.39%.

Thus, for both the English and the Ukrainians, the emphasis is made on the importance of assessing the effect, as well as its effectiveness. The English also pay more attention to the degree of significance of the effect, when for the Ukrainians,

in turn, the degree of its (effect) definiteness is more important. The received results confirm the transformation of modern understanding of effect in consciousness of the English and the Ukrainians comparing to the archetypical core of the causal dominant *EFFEKT* / *ΕΦΕΚΤ*, represented by the common archeseme ‘a remote action of what was done’.

The *prospects* for further research may cover the involvement of other languages in the study in order to determine the degree of reflection of the causal fragment reality in the worldviews of different ethnoses, including the national linguistic corpora.

Keywords: cognitive and semantic explication, causal dominant, syntactic concept, cognitive and syntactic explication, propositional and content explication, causal sememe, structural explication, structural scheme, attributive collocations, types of effect.